

З відходом з життя таких титанів візантиністичної науки, як Ігор Шевченко та Геннадій Літаврін, перед молодими науковцями стоїть завдання тримати той високий рівень науки, на який її підняли ці корифеї, більше того – збагатити їхній науковий доробок, що, безперечно, залишається актуальним.

Дмитро Гордієнко (Київ)

Ярослав Романович Дашкевич (13.XII.1926 – 25.II.2010). Мені було б важко розпочати писати про Ярослава Романовича як про історика, обходячи його особу як людини. Загальновідомо, що існує міт про Дашкевича як про жорстку некомунікабельну особу нордійського типу. Цей міт ходить за ним з повоєнних 1940-х рр., народившись під час «зачистки» Галичини у погромницьких обговореннях його персональних справ. Але колись я вичитав із збірки індійських казок доволі цікаву річ, як сліпці вперше в житті вийшли на слона. Один доторкнувся до його живота й сказав, що слон – це діжка. Другий охопив його ногу й вирішив, що слон як колона. Нарешті, третьому дістався хобот, і він упевнився, що слон схожий на змію. Мої життєві враження підказують, що Ярослав Дашкевич був – *ніжною* людиною. Що можу сказати іншого, якщо мені випав свій досвід. Коли я ходив без роботи, регулярно телефонували й розпитували, де я стою, двоє класиків – Григорій Кочур (званий з легкої руки Емілія Крюби “метр Грегуар”) і Ярослав Дашкевич. На академії пам’яті останнього у Києві (25 лютого 2011 р.) Василь Ульяновський пригадав свою з ним розмову, коли Дашкевич висловився в тому сенсі, що закував свою душу в металеві обладунки. Фіксую це, бо не маю певності, що Василь Іринархович це відтворить на письмі.

Загалом я маю від Ярослава Романовича чимало вражень різного роду, а на руках, як нарахував, 73 його листи. Не в тім річ, що ніби багато. В Едварда Триярського, кажуть, близько 500. Тобто є сила текстів, що складають поважний додаток до видань його праць. Нещодавно вийшов у світ корпус Дашкевичевого листування з Юром Меженком, і, як на мене, це листування чи не з самого початку призначалось для видання як коментар до їхньої доби¹. Для них обох було однаково важливо документувати поточні події, що проходили на їхніх очах, і давати їм свою об’єктивну оцінку. Для повноти картини передбачався хіба кваліфікований доповнювальний коментар, що й сталося.

Листи до мене трохи інакші. Тривали сутужні роки, коли Ярослав Романович друкував свої ґрунтовні студії у зразкових паризьких вірменознавчих виданнях. Я мав у Києві можливості, найубогіші з убогих, – бібліографічні пам’ятки товариства книголюбів. Але ні я не втрачав такої можливості, щоб там надрукуватися, ані не відмовлявся від неї Дашкевич.

6 лютого 1974 р. я доволі нахабно писав йому: “Ви питаєте про перспективи видання й відповідність Ваших статей нашому задумові. Звісно, Ваш матеріал цілком прийнятний. Щоправда, деякі зауваження до статей можна було б зробити. Ви пишете, що з Карматанянца був «відомий книголюб», але його книгозбірню не характеризуйте ні словечком. Говорите, що вивчав його видання Е. Шюц, але в списку літератури його робіт нема. Чи правильно «мхітаристи» (а не «мгітаристи»)? На якому факультеті навчався Павенцький? в яких роках? (чи збереглися особисті справи

¹ Листування Юра Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969) / Упор. Р. Дзюбан, Г. Сварник. – Львів, 2009. – 374 с.; іл.

студентів? – там мала б знайтися і дата його народження). У статті про Вислобоцького немає посилання на словник псевдонімів, де є їх 14 (а Ви з огляду на обсяг подасте лише два). В-й «виступав» і «боровся», – і все лише усно? Ви не подасте жодної його публікації (перед «Літ.» мало б іти «Тв.»). Їх не було зовсім?”. Згодом я сам відповів на питання, чому некомунікабельний Дашкевич не робив покликів на книжку О. Дея².

У подібній ситуації, перерахувавши мої очевидні недотягнення, 21 вересня 1987 р. Ярослав Романович писав у своєму листі: “У мене враження, що Ви втомлені або й перевтомлені, бо до цього всього Ви легко дійшли б самі, без моїх зауважень. Висновок: треба добре, сумлінно і без жодного навантаження відпочивати один раз на рік”.

Тож коли у Відділі наукової інформації із суспільних наук АН УРСР (завідувач д. і. н. Ю. В. Сиволоб; 1986–1989) я мав групу з трьох співробітників (я четвертий) і видав Дашкевичеву громадські суттєву працю³, 20 листопада 1987 р. він звирявся: “Є у мене ще в картотеці велика бібліографічна праця, яку можна б назвати «Українсько-вірменські взаємозв’язки XI–XVIII ст.» (близько 5000, а може, й більше назв), технічно дуже складна (вірменські тексти, які, правда, можна транскрибувати). Але на неї треба було б кілька томів”. На жаль, мого тодішнього шефа не схвилював навіть каталог “Малоросійських збірників” Олександра Лазаревського⁴, рукопис якого я йому приносив. Отже, також маємо ніби коментар до тієї теж невеселої доби.

Щодо особистих стосунків, почну не з таких вершин, коли його дружина Людмила поскаржилась мені на якусь проблему в них на даху (вул. Козацька, 11-А), і я там опинився і її вирішив. Шкодою, що руки не дійшли записати свої спогади про неї, про що після Людмилиної смерті він мені кілька разів нагадував. Хочу пригадати інше – його питання, яке він сформулював 2000-го р. й яке лишилося актуальне для всіх істориків. Ідеться про засідання спеціалізованої вченої ради для захисту дисертацій в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України 30 березня 2000 р. (головавав на засіданні доктор історичних наук П. С. Сохань). У порядку денному стояв захист моєї докторської дисертації “Масовий терор як засіб державного управління в СРСР, 1917–1941 рр.: (Джерелознавче дослідження)”, поданої за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Присутніми були за цією спеціальністю Г. В. Боряк, І. В. Верба, Я. Р. Дашкевич, Я. С. Калакура, В. В. Кравченко, Ю. А. Мицик, Р. Я. Пиріг, Ю. А. Пінчук, В. І. Ульяновський.

Цитую:

“Сохань П. С. Ну, що, надамо слово і хай відповідає? Немає більше?

Дашкевич Я. Р. У мене ще одне питання.

Сохань П. С. Будь ласка, Ярослав Романович.

² Білокінь С. І. До питання про авторство “Словника українських псевдонімів”: Документи і матеріали // *Marra Mundi*: 36. наук. пр. на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів; К.; Нью-Йорк, 1996. – С. 830–874.

³ Дашкевич Я. Р. Закарпаття в українській етнографічній літературі XIX ст.: Бібліографічний покажчик. – К., 1989. – 57 с. Автор поставив одну-єдину умову – щоб рукопис не проходив цензурних скорочень. Про всяк випадок зберігаю другий примірник його машинопису.

⁴ Див.: Білокінь С. Раритети української бібліографії у збірках Олександра Лазаревського та Михайла Хмирова // *Київська старовина*. – 1998. – № 4 (322). – Липень–серпень. – С. 131–164.

Дашкевич Я. Р. Як Ви вважаєте, Ваша робота є правдива чи фальшива?

Сохань П. С. Раз захищає, значить, правдива. Або за принципом: всі наші називаються розвідниками, всі зарубіжні – шпіони... Ну, це жарти. Будь ласка, С. І., прошу. По порядку так, всім...

Білокин С. І. Ну, мені так години до третьої вистачить тут..."

Вважаю, що саме це і саме так сформульоване питання мав би нагадувати собі кожен історик щоранку, після молитви. Отже, ще одне місце зі стенограми:

"*Сохань П. С.* [Після В. А. Потульницького та Ю. А. Мицика]. Ярослав Романович.

[...]

Дашкевич Я. Р. Третє питання. Я хочу, щоби сумління, принаймні в мене, було чисте.

Кулінич І. М. Тобто Ви відповіли на своє запитання, чи фальшива, чи правдива?

Дашкевич Я. Р. Так.

Кулінич І. М. Значить, правдива?

Дашкевич Я. Р. Ні, до того я ще дійду. Чи робота є джерелознавча? У нас якось зафіксувався такий стереотип, що джерелознавство – це має бути по пунктах. Ось є такі види джерел, ось є питання, критерії достовірності, а ось ми можемо поділити ті цидулки, які йшли із ЦК і нижче, а потім із КГБ йшли кудись, на такі й такі-то категорії джерел, і це буде джерелознавство. А якщо всі ці критерії застосувати на практиці і побудувати на тому високонанукову роботу, то це вже не джерелознавство. Я не знаю, як відповісти на це протиріччя, але мені здається, що треба у джерелознавстві розрізнити теоретичну сторону і практичну сторону. А для нас, для істориків України, на сьогодні, вибачаюсь, практична сторона є набагато важливіша, бо вона повинна розкрити те, чого ми не знаємо.

Дальше питання, чи робота є правдивою. Ну, я можу сказати, що в 1950-му році я не займався історією⁵, але це було 13, чи 14, чи 15 років після Великого Терору, і я зустрічав тих людей, які пройшли це, починаючи від секретаря ВЦК'у України Буценка, від брата Бухаріна, від жінки Ягоди і так далі, і так далі. Те, що написано тут, є набагато менше, що було насправді. І про це нам, мабуть, треба пам'ятати. Так що робота є правдивою. І врешті, може, останнє питання, чи ця робота є вкладом в українську історичну науку. [...]. (*Оплески*)".

До речі, у його публіцистиці, де він переглядав поточну історіографію, проблема правдивості та фальшування історичної істини не лише присутня, а й для певних періодів, здається, навіть провідна. Шкодную, що цю проблему тепер намагаються якось обминути. Виглядає так, що історична наука безморальна, себто у прямому сенсі аморальна. Це неправильно.

Цікаве свідчення дала мені фундаторка Архіву-музею літератури й мистецтва у київському софійському подвір'ї Людмила Андріївна Проценко. Готуючи каталог колекції документів⁶, вона стала співавторкою Ярослава Романовича, чим явно пишалась. Отже, вона якось запитала Крип'якевича, чи вважає він Дашкевича за свого учня. Крип'якевич відповів, що, на жаль, його учнем він не був: "Він сам". Себто,

⁵ Йдеться про його ув'язнення.

⁶ Каталог колекції документів Київської археографічної комісії 1369–1899 / Упор. Я. Р. Дашкевич, Л. А. Проценко, З. С. Хомутецька. – К., 1971. – 184 с.

він створив себе сам. Син знаменитих галицьких діячів, статті про яких увійшли до “Енциклопедії українознавства” з портретами, Ярослав Романович увійшов у совецький період історії вже сформованою людиною. Він належав до львівської “сметанки”, як називали в Галичині горішній соціальний прошарок. Залюбки згадував у “Постатях”⁷, де саме відпочивав з мамою того чи іншого літа і зблизка спостерігав Донцова й Маланюка.

У ті роки нікому не спало б на думку (як залюбки роблять тепер) назвати когось із маланчуків⁸ *політичною елітою*, адже вони були контрелітою. У повоєнні роки слова “еліта” ще якось навіть не було в обігу. Цитата: “Як бачу тепер, особливо багато допомогла мені в моїх нарбутознавчих пошуках Марія Володимирівна Трубецька (14/26 березня 1897 – 16 березня 1976), учениця розстріляного 1937 р. Михайла Бойчука. Вона мешкала біля оперного театру, над художнім салоном. У колі друзів своєї молодості, які створили не що інше, як таємний орден, їй, княжні, причепили просту, але зі смаком витворену дефініцію: «Із Рюриковичів». Смак вигадки полягав, розуміється, в тім, що всі чудово знали: Трубецькі історичні були не Рюриковичі, а Гедиміновичі. Але я хочу заприсягтися, що за всі роки наших зустрічей і бесід я жоднісінького разу не чув від Марії Володимирівни Трубецької такого популярного й кумедного в конкретних контекстах слова «еліта». Вона його взагалі не жила”⁹.

Тодішня еліта була справжня по суті, а не за посадою (за згодою, як формулюють тепер)¹⁰. Тож Дашкевичеві молодечі оцінки обростали новими враженнями, формуючи цілком певну органічну традицію. Про українську еліту у нас писали Наталя Геркен¹¹ і, природно, Дмитро Донцов¹², Богдан Крупницький¹³, Богун Ірина, що прокоментувала Антонія Подразу¹⁴ і, природно, Ярослав Дашкевич.

Чи живали у старому Львові слово *вундеркінд*? Ярослав Романович почав у 20 (двадцять) років. Свою першу розвідку, і то цілком зрілу, про систему словника псевдонімів, криптонімів і криптограм, він надрукував 1947 р. в київському бібліотечному збірнику, наклад якого було знищено¹⁵.

Варіантів було принаймні два. Він зробив вибір – лишився з магір’ю (обох було ув’язнено; † 11 липня 1963 р. у Львові¹⁶), а не з батьком (його не стало 12 січня

⁷ Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / Упор. М. Капраль, Г. Сварник, І. Скочиляс. – 2-ге вид, випр. й доп. – Львів, 2007. – 808 с.

⁸ Йдеться про Валентина Юхимовича Маланчука (1928–1984), одного з найзавзятіших українофобів – у стислому сенсі слова, ворога народу (*Лоцицький В.* Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки, 1918–1991. – К., 2003 – С. 222).

⁹ Білокін С. На зламах епохи: Спогади історика. – Біла Церква, 2005. – С. 178.

¹⁰ Державно-правова еліта України / Ред. кол. В. В. Медведчук та ін. – [К., 2009]. – 199, [1] с. Замість портрета М. Драгоманова вміщено портрет І. Шмальгаузена (с. 31).

¹¹ Геркен Н. Про касту кавалерів і про гаспидів // Батава. – Бухарест, 1941. – № 2–3. – Березень–квітень. – С. 17–22.

¹² Донцов Д. Головні прикмети провідної касты // Там само. – С. 1–8. Підп.: Д. Д.

¹³ Крупницький Б. До характеристики української еліти: Елементи ініціативи і творчости // Бюлетень НОУС. – Берлін, 1945. – Ч. 9–10. – С. 5–18. Читано на інавгураційних сходах “Мазепинця” дня 18 листопада 1944 р.

¹⁴ Богун І. Еліта і народ // Наша культура. – Варшава, 1981. – № 6 (278). – Червень.

¹⁵ Дашкевич Я. Словник псевдонімів, криптонімів, криптограм: (Спроба системи) // Науковий збірник Бібліотеки Академії наук УРСР. – К., 1947. – Ч. I. – С. 26–50.

¹⁶ Його ж. Постаті. – 2-ге вид. – С. 576.

1975 р. в Куфштайні¹⁷), якого також любив. Навіть спеціально їздив, коли виникла можливість, на його могилу. Коли в мене з'явився дубль книжки “Артилерія січових стрільців”¹⁸, я припустив, що він її має, але вирішив, що й мій дублетний примірник йому знадобиться. Він цієї книжки, на диво, ще не мав і сказав із притиском, що відтепер вдячний мені довіку.

Ярослав Романович не пішов на Захід 1944 р. не те що з батьком, а не пішов взагалі – інший варіант, який, зрештою, теж цікаво тепер прорахувати. Очолював би якусь еміграційну структуру, редагував журнал чи газету? Від такого шляху відмовився свого часу Михайло Грушевський і такого шляху не вибрав ніколи й Я. Дашкевич. Він завжди намагався переконати інших і самого себе, що в цьому навіть не розкаювався. За кордоном Дашкевич таки друкувався – здебільшого французькою мовою, але все про вірмен – про жодного зі своїх тодішніх чи пізніших (у будь-якому випадку, нелегальних) – героїв. Готувався до офіційної стезі за умов незалежності? Вірив у незалежність чи просто так сталося? Працював для незалежності, щойно відкривалась така можливість.

Легко тепер кожному історикові партії просторікувати, що він опирався котромусь із партійно-номенклатурних кланів (перебуваючи в іншому клані!). У травні 1995 р., дорогою до Вінниці, де мала відбутись конференція, я посварився раз з Лесею Никанорівною Падун-Лук'яноюю. Вона шанувала есерів (есеркою була, на жаль, і її матір), а я доводив, що вони просто не дорвались до повноти влади, хоч були марксисты, тобто такі самі, як большевики. Інший діяч чи діячка мали свою причину героїчно “мовчати”, – у важкі часи не всі могли спромогтись на творчість. Хтось пускався берега: в заплату одержував допуски до найпотаємніших джерел. А тоді вже розраховувався з представниками політичної еліти (який нонсенс!) за допуск до старих документів коментарями до найсвіжіших і, не виключено, навіть виконанням поточних оперативних доручень. Дашкевич зробив свідомий політичний вибір, який став його вибором життєвим. Він ходив туди, де міг розраховувати на ефективну роботу в українській історіографії. За таке щастя міг заплатити дорого. Так минуло його життя. Що ж, визначивши свою мету, він її досягнув. Йому пощастило.

Вчений відбув в ув'язненні 6 років 5 місяців 24 дні: з 10 грудня 1949 р. до 2 червня 1956 р.¹⁹

Сумарно 21 рік він перебував без роботи: то його приймають, то звільняють. Вперше він став безробітним того самого 2 червня 1956 р., коли вийшов у “велику зону” (нижня рамка). Востаннє, вже остаточно, став на державну службу 1 листопада 1990 р. (горішня рамка). Більше того, ще 15 липня 2005 р. влада незалежної (?), точніше, постгеноцидної України вилучила приватні папери Дашкевича, ще не оформлені як державна власність²⁰. Інакше кажучи, з 1949-го по 2005-ий, тобто ВСЕ ЙОГО ЖИТТЯ, режим бавився з Дашкевичем – то прибере, то пустить. Остаточно йому не вибачили ніколи – ні його батьків, ані того, що він лишився живий.

¹⁷ Там само. – С. 590.

¹⁸ *Дашкевич Р.* Артилерія січових стрільців у боротьбі за Золоті Київські ворота. – Нью-Йорк, 1965.

¹⁹ Ярослав Дашкевич: Біобібліографічний покажчик / Укладач М. Кривенко – Львів, 2006. – 263 с.

²⁰ Львівська архівна справа: Хронологія подій // Вісник Комітету захисту архівів. – Львів, 2006. – Ч. 1. – Січень. – С. 21.

Людина з потужним громадсько-політичним нервом, виразний націоналіст, – якби не обставини, він був би передусім українським істориком, це однозначно. Але Дашкевич мав совєцький паспорт, і це зобов'язувало. Повернувшись зі Спаська (Карлаг) до Львова, у відділі історії України Інституту суспільних наук зайняв посаду бібліографа й почав з вивчення історії КПЗУ, але вже 1963 р. з комуністичною тематикою закінчив. Навіть опрацьовуючи її таки в науковому ключі. Оволодівши вірмено-кипчацькою, половецькою мовою, уже 1961 р. надрукував джерелознавчо-історіографічну розвідку про вірменські колонії²¹. Цитата: “Протягом довгих років джерелознавство, прикладні емпіричні дослідження, медієвістика являли собою взагалі такі екологічні ніші, де легше дихалося і куди раз за разом спускалися, бувало, й начальники, щоб відчути себе людьми й подихати свіжим повітрям”²². Щоб здобути реноме легального фахівця із вузьких і неактуальних спеціальних дисциплін, Я. Дашкевич видав російською мовою монографію “Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV–XIX веков” (1962), збірник документів “Украинско-армянские связи в XVII веке” (1969). Ці праці призначалися не тільки для вузьких фахівців братньої Вірменії, а й для купки читачів в Україні, краще сказати – для святої науки. Окремо стоїть згаданий уже “Каталог колекції документів Київської археографічної комісії 1369–1899”, упорядкований у 1971 р. у співавторстві. Інше окреме місце займає ще одна книжка – “Каменные бабы причерноморских степей” (1982; разом з Е. Триярським). Коли до Львова на Козацьку, 11-А, де жила родина, приїхала теща – мати Людмили Шереметьєвої, вона побачила в зятя на книжкових полицях грубі теки матеріалів з написами “Баби”, “Баби”, “Баби”, що викликало серйозні розмови.

У ті роки в житті Ярослава Дашкевича був ще один переломний момент – 5 грудня 1988 р., його промова на засіданні українознавчого клубу “Спадщина”, що існував при Будинку вчених АН УРСР у Києві. З тексту його доповіді видно, на яких вершинах українознавства він стояв ще тоді, коли ходив без роботи, а представники “політичної еліти” щербицькі й маланчуки не давали працювати. За большевиків учений не писав чи майже не писав про своїх пізніших героїв – ні про Хмельницького чи Тетерю, Мазепу чи Грушевського, Липинського чи Лонгіна Цегельського, не кажучи про Коновальця. Про Хмельницького він почав писати 1992 р., про Тетерю – 1994 р., про Мазепу – 1994 р. і лише про Грушевського трохи давніше – того самого 1988-го. Того, далекого вже від нас, року він не мав за собою ані монографій, ані навіть якихось помітних праць про українських діячів чи українські справи. Виходить – аби не Горбачов, міг би й померти львівським (провінційним, мовляв!) диваком, не маючи жодної книжки з українознавства.

Справді, він дуже багато зробив для Вірменії. Для нього це було просто необхідно. У такій ролі він став легальним доктором наук, професором, у 1996–1997 рр. очолював експертну комісію з історичних наук Вищої атестаційної комісії України. І Дашкевич хапливо наздоганяє втрачене: використовує будь-яку трибуну, рік за роком інтенсивно друкується в регіональній газеті “Ратуша”, в інших часописах, у київському “Шляху перемоги”.

²¹ Дашкевич Я. Джерела і література про вірменські колонії на Україні в XVI ст. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – К., 1961. – № 6. – С. 70–79.

²² Білокін С. Чи маємо ми історичну науку? // Наше минуле. – К., 1993. – Ч. 1 (6). – С. 12.

І почався цей злет з його епохального виступу на “Спадщині”. У “Датах” його життя й діяльності зазначено, що його доповідь “стала переломним пунктом у поверненні М. Грушевського в українську історичну науку”²³. Тут можна було б додати “і в поверненні Дашкевича”. Але до свого арешту 1949 р. у тій легальній чи офіційній науці він ще майже не побував, тобто можна сказати точніше – про переломний пункт в освоєнні чи навіть завоюванні офіційної науки. Якщо він спершу й мав ілюзію завоювання, то невдовзі її позбувся. Номенклатура своїх позицій не здавала й ніколи не здала. Згадаймо, як у Президії НАНУ його двічі провалювали на член-кора (шоразу офіційні історики знаходили претендентів достойніших). Згадаймо прихід до львівського архіву львівських же таки міліціантів 15 липня 2005 р. і добре зрежисований скандал в архіві. Нарешті, в моєму примірнику його біо-бібліографії до помилкової дати “2006 – удостоєний звання «Герой України»” перед першим словом він поставив від руки “не”. Спасибі, з 1990 р. його вже не викидали з роботи. “А могли б і ножем”, – сказав би товариш Сталін. Що ж до Дашкевича, то він мав причини бути некомунікабельним.

Стенограму його доповіді про Грушевського чи радше відредаговану стенограму (“Сарбей: Пхе!”²⁴) опубліковано. Повторюю, це 1988 р. Грушевський, Липинський, Іван Крип’якевич, Донцов, Коновалець, Роман Шухевич (Чупринка) – ось головні герої його могутньої книжки “Постаті”. Байдуже, що на звороті обкладинки першого видання – портрет митрополита Йосифа Сліпого, якому автор присвятив лише коротенький спогад. Інакше кажучи, це реклама не Дашкевича, а Юрія Коха, але то вже таке. Формально це ніби збірник праць різних років. Тут справді є його дипломна робота 1949 р. “Іван Франко як театральний критик”. Кілька робіт датуються першою половиною шістдесятих, вони майже всі з історії українсько-вірменських стосунків. Але вся решта належить до років незалежності, і тематично – це Україна, український Львів. Ось що дала незалежність конкретно взятому історикові, нехай сам він застерігає, що незалежність сучасна, реальна значною мірою фіктивна.

І все-таки про Ілька Борщака Дашкевич вперше написав 1991 р., про батьків – Олену Степанів й Романа Дашкевича – 1994 р., Надію Суровцову – 1996 р., Романа Бжеського – 1998 р., В’ячеслава Липинського – 1996 р., Євгена Маланюка – 1999 р., Дмитра Донцова та Євгена Коновальця – 2001 р., Йосифа Сліпого й Романа Шухевича – 2002 р., Лонгіна Цегельського – 2003 р., Вільгельма Габсбурга – 2005 р. Це, повторюю, були очевидні здобутки незалежності.

Не розумію одного, навіщо глибоко продуману й добре структуровану доповідь про Грушевського Дашкевич назвав у своєму житті випадковою: “Хочу сказати, що на сьогоднішню доповідь Сергія Івановича я потрапив цілком випадково”²⁵, – читаємо на сторінках цього тому. Ярослав Романович зателефонував мені (здається, з Москви), і я запросив його на вечір “Спадщини”, так що він підготувався до виступу дуже ґрунтовно. Навіть переносили для того дату. Прочитайте текст, прошу, – яка ж це імпровізація?!

У давні роки, захопившись у зв’язку з Нарбутом геральдикою, я сказав комусь у Львові, мовляв, гарно було б укласти альбом гербів на львівських кам’яницях.

²³ Ярослав Дашкевич: Біобібліографічний покажчик. – С. 20.

²⁴ Дашкевич Я. Постаті. – 2-ге вид. – С. 367.

²⁵ Там само. – С. 366.

І пригадую, як запала важка мовчанка. Тоді я ще не усвідомлював як слід, що стара львівська нерухомість була чия завгодно, тільки не українська. Економічно потужні поляки захопили нашу західну “окраїну”, але альбом польських гербів тільки зміцнив би стару неправду. Свого часу планувалася серія по всій Україні типу “Історії міст і сіл”. Виходять томи “Звід пам’яток історії та культури України. Київ”. Але коли українська державність попри все зміцніла, спізнений у часі “Звід пам’яток міста Львова” тепер якщо й можливий, як академічний факт, то така книжка документувала б чуже наїзництво, окупацію.

Пишучи про Львів український, Ярослав Дашкевич показав, як він його бачить. Мистецтвознавець Поліна Кульженко, яка після табору до Києва так і не повернулась, казала мені: “Я вірю в дух, а не в кров”. Так само й Дашкевич розглядає українців не за їхньою кров’ю, а за політичною свідомістю. Опинившись між різними політичними бігунами, галичани орієнтувалися хто на Варшаву, а хто на Москву й Петербург. Цілком політичний вибір, бо хто зараз розвиває історичну схему, умовно кажучи, Филипа Свистуна²⁶?! Та й наш дослідник трактував міжвоєнну Польщу як напівполіційну державу, раз у раз торкаючись болючих для нього й досі польсько-українських конфліктів. Він не міг забути, як улітку 1941 р. у Львові польські боївки вирізували українську інтелігенцію.

Стара Галичина, загалом Західна Україна знала різних українців. Не всі вони були свідомі чи щирі. Якщо писати курс історії Львова чи Галичини, виходячи з крові людей, довелося б залучити до такого курсу багато “забутих” – передусім, потужну партію москвофілів, себто людей, що за українців себе взагалі не вважали. Дашкевич згадував у “Постатях” голову “Русского народного совета Прикарпатской Руси” Володимира Дудикевича з Коломиї, теж українця з походження, але оплаченого росіянина, і виводить його на маргінес своєї розповіді²⁷. Характерно: удвох із Євгеном Поповичем ми купували колись книжки в сина Дольда-Михайлика Доріана, він мав гарні речі. Євгенові Оксентовичу випала коштовна колекція москвофільських альманахів-календарів – спершу великоформатних і дорогих, а далі все дешевших і простіших. Видно, як скінчились субсидії. Москва двадцятих-тридцятих років російськомовних галичан не потребувала. Не російська політична ідея, а якась інша національна або ще небувала безнаціональна маскувалась повним ходом під вселюдську, всеохопну, трансконтинентальну, всесвітню. Справді-бо, нищити українську культуру, провадити етноцид – ще не означає прищеплювати культуру російську. Я бачив у Львові вулицю Верещагіна, але чи так уже сильно насаджували там Булгакова й Бердяєва, Ахматову й Цветаєву?!

Дашкевич не лише дослідник, а й активний просвітитель, причому його начерки про різних діячів мають потужний мемуарний елемент. Якщо цей елемент, щедро розкиданий то там, то тут по восьмистах сторінках його праці, послідовно вибирати й скласти до купи, вийшла б, попросту сказавши, книжка спогадів, якої він не написав. З надр своєї потужної пам’яті автор вибирав відомості, що навіть, здавалося б, чистої води українські діячі Євген Коновалець, Володимир Кубійович, Роман Бжеський походили теж не з українських, а цього разу вже польських чи українсько-польських родин, а ми знаємо, як багато вони, а за ними, скажімо, заохана в Михайла Бойчука Софія Налепинська зробили для України. Отже, “Постаті”

²⁶ Див.: Прикарпатская Русь под владением Австрии / Написал Ф. И. С. – Львов: Изд. О. А. Маркова, 1896. – Ч. 1–2.

²⁷ Дашкевич Я. Постаті. – 2-ге вид. – С. 571.

Ярослава Дашкевича присвячено передусім історії української Галичини, столицею якої був золотoverхий Київ.

Його “Постаті” – про український Львів. Навіть вірмени чи росіяни згадують-ся в нього остільки, оскільки вони працювали для України. Магістральна тема Дашкевича – історія організованого українського політичного руху.

Подібним чином будував свою “Історію України-Руси” Михайло Грушевський – в масиві історичного процесу на нашій території він вибирав рух українства²⁸. А наш сучасник Я. Дашкевич розповідає, що “західна вітка українського народу ще у XIX ст. міцно увійшла в європейське суспільство, існувала політично структурована нація (краще структурована, як тепер), яка, незважаючи на різні політичні течії і напрями, вся від першої чверті XX ст. жила єдиним бажанням: утворенням незалежної Української держави”²⁹.

У цьому відношенні старий український Львів мав навіть певні переваги перед старим українським Києвом, адже до Старої громади Володимира Антоновича, Олександра Кістяківського й Павла Житецького військовики не входили. А коли в червні 1917 р. на Другий військовий з’їзд прибув до Києва уже згадуваний Роман Бжезький, запропонувавши підняти загальне повстання проти Росії, діячі Центральної Ради Петлюра й Порш вчинили йому відчайдушний опір³⁰. Завжди сутужно було й із українськими банкірами.

На початках незалежності Ярослав Романович дещо злегковажив старе начальство: “Істориками, і безапеляційними, стали тепер усі: і прогорілі райкомівці, і представники недавніх псевдонаук – історії КПРС, марксизму-ленінізму, наукового комунізму та наукового атеїзму”³¹. Він – і це, як бачимо, виглядало трохи наївно, – шукав вихід у класичних формах діяльності наукових товариств – періодичних і систематичних засіданнях з доповідями, їх обговоренням, дискусією³². Він вважав, що “відродження справжньої української історичної науки, справжніх українських гуманітарних наук мусить іти не лише зверху, від нечисленних чесних істориків-фахівців, але також знизу, з рядів тих істориків, часто любителів, часто краєзнавців, а дуже часто саме працівників музеїв різного рангу, бібліотек, архівів, які своїм девізом на ціле життя поставили збереження правдивої непідфальшованої пам’яті про минуле України”³³.

Ми з колегами (М. Стріха, О. Гриценко, Ю. Марченко та ін.) створили (хотілося б!) альтернативне до АН УРСР Київське наукове товариство ім. Петра Могили. На жаль, діаспора зробила ставку на київський офіціоз. Навіть для перереєстрації забракло грошей, для того перереєстрацію й оголосили. Після яскравої промови голови НТШ у приміщенні Центральної Ради виник проект об’єднати новостворені

²⁸ Див.: *Багалій Д.* Акад. М. С. Грушевський і його місце в українській історіографії: Іст.-критич. нарис // *Червоний шлях.* – 1927. – № 1. – С. 160–217. У скороченні: *Його ж.* Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті. – Б. м.: ДВУ, 1928. – Т. 1: Історіографічний вступ і доба натурального господарства. – С. 73–88.

²⁹ *Дашкевич Я.* Постаті. – 2-ге вид. – С. 526.

³⁰ Там само. – С. 550.

³¹ *Дашкевич Я.* Стан української історичної науки та завдання Наукового товариства ім. Т. Шевченка // *Дашкевич Я.* Україна: вчора і нині. – К., 1993. – С. 11.

³² Там само. – С. 14–15.

³³ *Дашкевич Я.* Відновлення історичної пам’яті народу та розвиток музейництва // *Дашкевич Я.* Україна: вчора і нині. – С. 22.

наукові товариства в альтернативну Українську академію наук, що продовжила б знищену. Зібралися Василь Кук, Ярослав Дзира, Арнольд Перковський. Дружина пішла по торт. Чекали на Ярослава Романовича, який мав би стати на чолі. Але він лише зателефонував і ніколи не прийшов сам. За винятком Арнольда Леонідовича, який вичікував, усі, виходить, були багато наївніші. Дашкевич встиг зрозуміти, що досвідчена номенклатура, той самий наш офіціоз легко і вправно перехопить і фінансові потоки.

Ярослав Романович чітко документував становище історичної науки своєї доби. Активні беручи участь у її формуванні, він лишив чудові джерела для майбутніх аспірантів, які в тому розбиратимуться. На жаль, із його надій мало що змогло реалізуватися. Він не одержав особливої підтримки ні в дальньому зарубіжжі, ані в постгеноцидній Україні. Поліграфічна якість його збірників “Україна в минулому” (1992–1996) за браком грошей доволі слабка.

Дивний симбіоз утворився у нього хіба що з фахівцем із співробітництва СРСР і Болгарії та участі в ньому Української РСР Павлом Степановичем Соханем. Повіривши один одному й дуже поспішаючи, вони разом з 1990–1992 рр. намагалися, здавалося б, надолужити згаяний час. Наслідок їхньої співпраці перед нами – у вигляді, умовно кажучи, цілої шафи першокласних книжок.

Дашкевич пишався своєю відданістю пригнобленій Батьківщині. На його переконання, в цілому світі націоналізм – почуття, що підтримує гноблених та упосліджених, – воєю проти глобалізації, європеїзації та інших квазіуніверсальних ідей, за якими ховається щось інше. Якщо, борючись проти українського націоналізму, на резонансній трибуні одеського конгресу МАУ деякі доповідачі запевняли присутніх, що Шевченко – не Кобзар, Франко – не Каменяр, а Леся Українка – теж не хтось, то для націоналіста Дашкевича Шевченкові слова:

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте, –

це “заповіт геніального поета”³⁴. Ідучи вже до кінця, харизматичний лідер новочасного організованого українства Ярослав Дашкевич висловив свою думку про Віктора Петрова³⁵. Він так само, як і Вячеслав Брюховецький, розвідницько-акваріумної справи Петрова на руках не мав, але стверджував, що той – “провокатор і російський комуністичний шпигун, закамфльований під третьорядного літератора і вченого”³⁶. Взагалі навіть дивує рішучість Дашкевича, з якою він спалював за собою всі мости: “Та й я дивився з недовір'ям на теорію і практику дисидентства”³⁷, – писав він. Коли й де тільки міг, декларував свою однозначну й цілком послідовну філософію. Цікаво простудіювати його місце серед інших мислителів нашої доби: хто з них залежний, від кого залежний, хто ще інший незалежний? Дашкевич не бачив України в полі дії якогось чужинецького політичного бігуна, для нього взає-

³⁴ *Його ж.* Постаті. – 2-ге вид. – С. 739.

³⁵ *Корогодський Р.* Сюжет для великого роману, або Полон і межі можливого // Кур'єр Кривбасу. – 2003. – Ч. 162. – Травень. – С. 129–177; Ч. 163. – Червень. – С. 87–120; *Москаленко М.* Микола Зеров: доля і доробок // *Зеров М.* Українське письменство. – К., 2003. – С. 1258, 1262–1270.

³⁶ *Дашкевич Я.* Постаті. – 2-ге вид. – С. 529.

³⁷ Там само. – С. 562.

модія з іншими народами можлива, якщо все-таки за українцями залишиться достойна роль. УПА, твердить він, була загальнонародною армією, практично навіть понаднаціональною антикомуністичною армією, оскільки у її складі були національні відділи, а представники різних національностей перебували в рядах УГА з росіянами та євреями включно.

Здається, це не екстравагантні побудови кабінетного харизматика. Ярослав Дашкевич бачив реальну потугу українства: “В Югославії збройний антикомуністичний рух придушено протягом неповного року після захоплення влади комуністами Тіта. В Прибалтиці, найбільше в Литві, зелені брати активно діяли приблизно рік-півтора. У Польщі уряд т. зв. національної єдності утворився через місяць після закінчення війни і за рік-півтора підірвав усі шанси підпільної антикомуністичної боротьби. Чехословаччина, Румунія, Болгарія, не кажучи вже про Східну Німеччину і Східну Австрію, покійно схилили голови і склали руки без наміру творити будь-яке антикомуністичне, а тим більше збройне підпілля. Угорщина відродилася до боротьби лише через більше як десять років. Єдина Україна, незважаючи на формальне закінчення Другої світової війни, ще п’ять років – під керівництвом свого генерала Романа Шухевича – вела завзяту боротьбу з озброєним до зубів ворогом, переможцем у війні”³⁸. Повстанці протистояли сатанинській машині, імперії зла.

На думку В. Брюховецького, куратори Віктора Петрова з кремлівської розвідки зарубали йому першу редакцію його знакової праці про масовий терор. Другу редакцію Іван Кошелівець почав друкувати у своїй мюнхенській газеті з її першого числа³⁹. І ось що, власне, куратори відхилили, домовившись із ним нібито про карт-бланш: “Ніде і ні в чому знищувальні тенденції большевизму не виявлялися так гостро, з такою, сказати [б], невідхильністю, як в ставленні до української інтелігенції. [...] Од найвидатніших учених, ми[с]тців і письменників з світовим ім’ям і визнаною європейською славою і до найнепомітніших сільських учителів і кооператорів, уся українська інтелігенція була приречена на згубу”⁴⁰. Це яскраві аналітичні міркування, але, хоч би там що, Петров все-таки працював на імперію. Чому і в окупації, й на еміграції йому дозволили писати проти неї? Відповідь може бути одна, – щоб для неї він зробив щось незрівнянно більше.

Але були й інші діячі. Опір імперії зла чинили не лише політики⁴¹, а й українські інтелектуали. Зокрема всі, хто протистояв марксівській догмі з “Маніфесту Комуні-

³⁸ Там само. – С. 739.

³⁹ *Петров В.* Українська інтелігенція – жертва большевицького терору // Українська літературна газета. – Мюнхен, 1955. – Ч. 1. – Липень. – С. 2, 8. У передмові зазначено: “Цю працю Віктора Петрова (Домонтовича) ми друкуємо тут повністю з фотокопії оригінального рукопису, який зберіг і зберігає в себе білоруський літературознавець Антон Адамович. [...] Рукопис має 89 сторінок машинодруку, виправленого рукою Віктора Петрова. Крім цього основного тексту, є ще 55 сторінок рукопису з таким самим заголовком, але не закінченого. Видимо, це був перший варіант початку цієї праці”. На першій сторінці рукопису авторовою рукою проставлено дату – 17 березня 1944 р. Петров був викрадений не раніше вечора 18 квітня 1949 р. в Мюнхені (Українське слово. – Бльомберг, 1949. – Ч. 24. – 19 червня).

⁴⁰ *Брюховецький В.* Factum est factum: Біобібліобриукиа. – К., 2010. – С. 94.

⁴¹ Рух опору в Україні, 1960–1990: Енциклопедичний довідник / Гол. ред. О. Зінкевич; ред. кол., авт. ст. О. Зінкевич, Г. Панчук, О. Голуб, О. Обертас, М. Трущенко. – К., 2010. – 804 с.; 56 іл.

стичної партії” про відміну права спадкування⁴², тобто хто намагався відновити зв’язок часів.

У наші дні багато хто поспішає сказати про Дашкевича як про українського історика число один. На моїх очах жили гуманітарії нехай інакшого плану, але такого самого формату чи калібру. Такої освіти, яку здобув в імператорському Харківському університеті мистецтвознавець Стефан Таранушенко, у наступні покоління після нього не міг здобути ніхто, хіба що самотужки. Власні ґрунтовні наукові студії Стефана Андрійовича визначали нові наукові напрямки⁴³. Цього мало. Ще до свого арешту вночі проти 14 жовтня 1933 р. він системно документував пам’ятки української архітектури і взагалі мистецтва. Ніхто інший не подужав лишити по собі таку кількість світлин і креслеників тих пам’яток, що в наступні роки здебільшого з тією самою системністю погинули. Ще не все. На основі своїх давніх матеріалів, що чудом вціліли, вже після звільнення, по війні Таранушенко написав свої вершинні наукові праці. Його головну монографію, присвячену архітектурі старовинних дерев’яних храмів Лівобережжя, під час підготовки до друку (1976) ледве не переполовинили⁴⁴. Уже в умовах незалежності дещо з його праць у “Записках Наукового товариства імені Шевченка” видав Василь Пуцко. А деякі його монографії не вийшли й досі. Таранушенко помер у розпал маланчуківщини 13 жовтня 1976 р. у кімнатці нужденної комуналки (Київ, вул. Димитрова, 6, помешк. 27, 14,3 кв. метра), забитій абсолютно не потрібними його сучасникам рукописами й своїми унікальними матеріалами.

Ось два масиви національної культурної спадщини – Ярослава Дашкевича й Стефана Таранушенка. Обоє вони побували в ув’язненні. Стоячи на сторожі національної пам’яті, свято вірячи в незнищенність України, обоє створили й лишили по собі пам’ятки потужної величчя й незрівнянної краси. Вченим такого самого формату був і великий бібліограф Федір Максименко⁴⁵.

Ризикуючи собою, в умовах державного терору Федір Пилипович збирав матеріали про україністичні видання, які не було реалізовано внаслідок наступу большевизму. Рятував і збирав верстки й примірники заборонених видань. Володів широкою інформацією про українознавство 1920-х рр., зокрема про репресованих вчених. Зберіг низку рукописів Володимира Міяковського, Олександра Оглоблина, Василя Різниченка. Маючи обмежені видавничі можливості, відродив характерний для XIX ст. жанр ученого листування. Користуючись величезним авторитетом серед фахівців, впливав на розвиток гуманітарних студій 1960-х – початку 1980-х рр., передусім у галузі книгознавства та краєзнавства. Консультував великомасштабні проекти з української та світової бібліографії (П. Кеннеді Грімстед, І. Кауфман, І. Корнейчик). Репрезентуючи українську науку, його праці включались до списків

⁴² *Маркс К., Енгельс Ф.* Маніфест Комуністичної партії // *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори. – К., 1959. – Т. 4. – С. 414.

⁴³ *Таранушенко С. А.* Наукова спадщина: Харківський період. Дослідження 1918–1932 рр. – Харків, 2009. – 432 с.

⁴⁴ *Його ж.* Монументальна дерев’яна архітектура Лівобережної України. – К., 1976.

⁴⁵ *Білокін С.* Повсякденні турботи повоєнних книгознавців: за листуванням Федора Максименка // Збірник пам’яті українського бібліографа Федора Максименка. – Львів, 2008. – С. 48–135; *його ж.* Максименко Федір Пилипович // *Енциклопедія історії України.* – К., 2010. – Т. 6. – С. 456–458.

умовних означень цитованої літератури, вміщуваних в узагальнюючих загальносоюзних та українських бібліографічних працях⁴⁶. Саме Дашкевич наприкінці Максименкового життя підказав мені написати про нього ще один, важливий для нього матеріал⁴⁷.

Що присвічувало в житті Таранушенкові, Максименкові, Дашкевичеві? Надія – та, що вмирає остання, і святе безумство.

Сергій Білокінь (Київ)

⁴⁶ Максименко Федір Пилипович // Енциклопедія історії України. – С. 456–458.

⁴⁷ Білокінь С. Праці Ф. П. Максименка в галузі краєзнавчої бібліографії // II Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Вінниця; К., 1982. – С. 48–50.

Ще й досі, коли сідаю за комп'ютерний стіл писати чергового некролога про Ярослава Романовича Дашкевича, не можу дати ради зі своїми почуттями – горло стискають характерні судоми, очі стають вологими, а в голові калейдоскопічно пробігають фрагменти спогадів про численні розмови з Дашкевичем, робочі наради і зустрічі мимохідь із ним у коридорах Центрального державного історичного архіву на площі Соборній, на вузьких львівських вуличках і в кімнатах Наукового товариства ім. Шевченка. Я ніколи не був із Ярославом Романовичем у близьких стосунках і не належав до тісного довірливого кола його друзів і приятелів. Але ті 18 років “сидіння” у Львівському відділенні Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (спочатку у просторій кімнаті архіву в колишньому приміщенні товариства Св. Анни, а з 1997 р. – на третьому поверсі академічного будинку на Винниченка, 24) у вирішальний спосіб позначилися на формуванні мене як особистості й науковця та назавжди визначили світоглядні дороговки.

Уперше я, тоді студент 3-го курсу історичного факультету Львівського державного університету, побачив Я. Р. Дашкевича навесні 1989 р. на одному з мітингів, організованому Народним рухом України біля пам'ятника Іванові Франку. Вже тоді мене вразила, на тлі інших відомих постатей Доби Незалежності, горда і незалежна постава Ярослава Романовича, підкреслено індивідуальний нетрадиційний стиль одягу, довге волосся, повільна і виважена манера говорити, чітка й послідовна логіка викладу думок, вміння акцентувати на головному, принциповість і навіть певна різкість у відстоюванні своїх поглядів. Познайомився я з майбутнім Учителем аж узимку 1991 р., за посередництва проф. Миколи Григоровича Крикуна, який саме тоді керував моєю дипломною роботою. Предметом наших перших зустрічей була практична підготовка до видання наукового збірника “Україна в минулому”, а також моя “кар'єра” – праця у Львівському відділенні й вибір теми кандидатської дисертації.

Ігноруючи, врешті-решт, бюрократичні перепони (відсутність у нас прописки і житла у Львові), Ярослав Романович домігся в березні 1993 р. мого і моєї дружини Ірини переведення з Тернополя (з обласного архіву й краєзнавчого музею відповідно) на постійне місце роботи в Інститут археографії. Наша з дружиною поява у Львові була не тільки другим “чудесним воскресінням” в улюбленому місті, а й продуманим і, як виявилось на довшу перспективу, дуже вдалим “менеджерським” кроком Учителя. Дашкевич зібрав навколо себе гроно молодих дослідників (Андрій

Гречило, Мирон Капраль, Ярослав Федорук, Надія Халак та ін.), сформувавши таким чином повноцінне наукове середовище, яке тепер називають львівською археографічною школою¹. Саме завдяки цьому в останнє двадцятиріччя ми мали унікальну можливість бути причетними до інтелектуальної національної традиції, яку сповідував і носієм якої був Дашкевич. Створена ним у Львівському відділенні неповторна атмосфера творчої свободи, почуття власної гідності, взаємоповаги й віри у своїх колег, його шляхетне вміння бути “поміж нас” і водночас “над нами”, максимально сприяли освоєнню фактично “з чистого аркуша” нових для незалежної України напрямків вітчизняної історії. Національно зорієнтована історіософія Я. Р. Дашкевича, що суттєво впливала й впливає на історичну науку в сучасній Україні, поєднувалася з його широкою турботою про підготовку кваліфікованих наукових кадрів.

Пишучи про Ярослава Романовича, автори зазвичай наголошують на його унікальності й величі саме як патріота України й видатного вченого. Тим часом особисте багаторічне спілкування з Учителем відкрило нам *іншого Дашкевича* – надзвичайно скромну і навіть сором’язливу людину, уважну до інших, делікатну в людських стосунках, турботливого опікуна для нас, молодих співробітників Львівського відділення. Він не шкодував свого часу для тривалих розмов на наукові й познаукові теми, читання наших перших неоковирних текстів та любювання інституційних і навіть приватних справ у різних закладах Львова і Києва. Ярослав Романович виявляв демонстративну рівність з нами і мав дивовижну довіру до наших початкуючих ініціатив. Для прикладу, в усіх випусках уже згаданого часопису “Україна в минулому” (1992–1996, вип. 1–9) Дашкевич, поряд зі своїми недосвідченими учнями, фігурує як звичайний, рядовий член редколегії. Він також із розумінням і навіть гумором ставився до нашого молодечого запалу й максималізму, що неминуче провадили до нерозважливих кроків і дій. Пригадую, коли одного разу я намагався “рішуче” вимагати у Вчителя наведення “порядку” в кадровій політиці Львівського відділення, він попросив мене вийти за двері. Однак коли я наступного дня першим прийшов на роботу, то Ярослав Романович заявив, що бере свої слова назад, і запитав, чи я готовий зробити те саме. Зайве говорити, що такі “університети” шляхетності закарбувалися мені на все життя.

На щастя, Я. Дашкевич, на відміну від багатьох його близьких приятелів по дисидентському руху, не пішов “у велику політику” й “депутатство”, залишившись до кінця вірним історії – “вчительці життя”. У 1990-ті і перше десятиліття 2000-х рр. Ярослав Романович відіграв унікальну роль передовсім в інтелектуальному житті свого рідного Львова. І для пересічних львів’ян, і для місцевої влади й інтелігенції він залишався живою легендою періоду національно-визвольних змагань, – як син Романа Дашкевича (1892–1975), організатора парамілітарних товариств “Січ” і “Луг”, генерала артилерії армії Української Народної Республіки, та Олени Степанів (1892–1963), хорунжої Українських Січових Стрільців і професора географії Львівського державного університету². Він був носієм українських “до мозку кісток”, некомуністичних за своєю суттю вартостей, що різко контрастували з загалом пост-

¹ Загальне уявлення про кадровий потенціал, напрямки діяльності й творчі здобутки Львівського відділення ІУАД подано у статті: *Дашкевич Я.* Львівська академічна археографія // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К.; Нью-Йорк, 2002. – Вип. 7. – С. 55–67.

² Див., зокрема, найновішу працю про них: Олена Степанів – Роман Дашкевич: Спогади і нариси / Упор. Г. Сварник, А. Фелонюк. – Львів, 2009.

радянською ментальністю і бюрократичними практиками, котрі, чого гріха таїти, домінували у багатьох гуманітарних установах Львова, “перекрашених” позірно з червоних у синьо-жовті кольори. Що дуже важливо, Я. Дашкевич в умовах незалежності зумів не тільки реалізувати свій творчий потенціал, сформований у добу радянського тоталітаризму (це унікальний для тодішнього СРСР випадок!), а й успішно “освоїти” його в українському інтелектуальному просторі, зберігши таким чином тяглість національної традиції у вітчизняній науці.

Ярослав Романович наполегливо пропагував (особливо в роки зростання автономістичних настоїв у Галичині) киевоцентризм у наукових дослідженнях і послідовно наголошував на загальноукраїнському характері культурних, соціальних і політичних процесів в історичному розвитку різних регіонів. Учений виявився одним з небагатьох інтелектуалів України, які як особистим прикладом, так і на інституційному рівні не тільки підняли рівень української академічної науки й позбавили її провінційності, а й надали їй справжнього національного виміру, вдихнули у неї нові ідеї та зробили “впізнаваною” у гуманітарному дискурсі Європи й, почасти, Північної Америки. Я. Дашкевич, будучи (поряд з Ярославом Ісаєвичем, Омеляном Пріцаком та Ігорем Шевченком) добре знаним у світі дослідником, – не в останню чергу через вражаючу ерудицію та міждисциплінарність (зокрема, у візантиністиці й сходознавчих студіях), – перетворився на, можливо, найталановитішого в незалежній Україні популяризатора національної історичної спадщини, опублікувавши сотні блискучих есеїв.

Ця особливість творчої біографії Метра української історіографії суголосна з іншою обставиною його життєвого шляху – заангажованістю у дисидентському русі в радянські часи та активною участю в громадському житті Львова й України загалом у роки незалежності. Він незмінно наголошував, що нове покоління українських учених не має права жити “в якійсь недоступній башті зі слонової кістки”, а повинно бути вірним Українській державі – хоч би якою вона була недосконалою, і доносити правду про минуле ширшому загалові. Хто бував у Львівському відділенні по вівторках і четвергах – той бачив, якою барвистою за віком, віросповіданням, національністю, політичними уподобаннями та соціальним походженням була велелюдна черга до кабінету Ярослава Романовича. Ми щиро дивувалися його терплячості й увазі до, здавалося б, дріб’язкових прохань “маленьких українців” та непохитній принципності в розмовах з різними публічними політиками й відомими дослідниками.

* * *

Професор, доктор історичних наук Я. Р. Дашкевич народився 13 грудня 1926 р. у Львові. Свій яскравий і водночас тернистий шлях у науку Ярослав Романович розпочав на студентській лаві філологічного факультету Львівського державного університету. Після здобуття вищої освіти він працював бібліографом у Львівській науковій бібліотеці та Інституті суспільних наук Академії наук УРСР (1944–1949, 1957–1966), завідувачем відділу в Музеї етнографії та художнього промислу (1967–1972), начальником відділу допоміжних історичних дисциплін і старшим науковим співробітником Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові (1973, 1974–1980). Маючи можливість, з наближенням до Львова Червоної армії влітку 1944 р., податися на еміграцію, Я. Дашкевич свідомо залишився з матір’ю в рідному місті та в умовах комуністичної дійсності відстоював свої життєві принципи й національну ідею. Таке рішення дорого йому коштувало, однак, наскільки відомо,

він ніколи про це не шкодував, хоч і неодноразово зазнавав арештів, необґрунтованих звільнень з роботи, переслідувань за свої політичні переконання та участь у дисидентському русі (зокрема, в діяльності Української Гельсінської спілки).

Тривалий час (1949–1956) був у в'язнем сумління радянських концтаборів, а згодом, вимушено, безробітним. Попри несприятливі життєві обставини, Ярослав Романович залишався відданим українській історичній науці, пишучи тексти переважно “в шухляду” та винахідливо підтримуючи контакти із західним науковим світом, де публікував свої численні статті (переважно під псевдонімами) у провідних американських і європейських журналах, зокрема в “Harvard Ukrainian Studies”. Незламний дух, самодисципліну і вражаючу відданість науці Дашкевича засвідчують спогади Марти Богачевської-Хом’як про відвідини його засніженого помешкання на Козацькій у Львові в одну із холодних зим ще радянських часів: “Півхатини, без води, з пічкою на дрова. Науковець десяток літ без праці, після тюрми і Сибіру, вдома за працею. Не сподівається нікого. Та двері відчиняє у піджаку і в краватці”³.

Лише в роки горбачовської перебудови та із здобуттям незалежності України Я. Дашкевич отримав можливість реалізувати як свій творчий потенціал, так і хист організатора й будівничого української гуманітарної науки. У листопаді 1990 р. він заснував у Львові Археографічну комісію АН УРСР, на основі якої через два роки було створено Львівське відділення Інституту української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Я. Дашкевич став водночас незмінним заступником директора цього самого Інституту. З ініціативи вченого у Львові було відновлено сходознавчі студії (зокрема, з вірменістики та гебраїстики). Ярослав Романович брав діяльну участь у роботі Інституту сходознавства ім. А. Кримського, Інституту східноєвропейських досліджень (тепер – Інститут європейських досліджень), а з 1998 р. очолив кафедру сходознавства Львівського національного університету ім. І. Франка. За умов, коли в радянський період не могло бути й мови про фахове опрацювання тем з церковної історії, важливу роль у подоланні цієї спадщини в роки незалежності відіграла унікальна ініціатива Я. Дашкевича та його партнерів з Музею історії релігії й Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАНУ започаткувати в 1992 р. у Львові традицію наукових конференцій “Історія релігій в Україні”⁴. Цей щорічний форум, а також незмінно публіковані його матеріали створили відкритий інтелектуальний простір для вільного обміну досвідом науковців з різних регіонів України та закордону, стимулювали координацію зусиль археологів, архітекторів, богословів, істориків і мистецтвознавців у вивченні найрізноманітніших аспектів релігійного життя багатьох християнських та інших конфесійних спільнот, а також введення у науковий обіг нових джерельних матеріалів і фахових напрацювань⁵.

³ *Богачевська-Хом’як М.* Наука – невід’ємна частина його життя // *Marra Mundi*: Зб. наук. пр. на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів; Київ; Нью-Йорк, 1996. – С. 37.

⁴ Їхні наукові здобутки узагальнено в праці: *Киричук О.* Двадцятий щорічник “Історія релігій в Україні”: спроба аналізу // *Історія релігій в Україні*: Науковий щорічник. 2010 рік. – Львів, 2010. – Кн. 1. – С. 3–16.

⁵ Зокрема, під редакцією Я. Р. Дашкевича побачили світ декілька тематичних збірників з історії Церкви в Україні: *Галицька митрополія 1303–1807–2007*: Статті і матеріали. – Львів, 2007; “Катакомбна Церква” (Двадцятиліттю виходу Української Греко-Католицької Церкви з підпілля присвячується): Статті і матеріали. – Львів, 2009;

Я. Дашкевич стояв біля витоків відновленого у Львові 1990 р. Наукового товариства імені Т. Шевченка (дійсний член товариства з 1990 р.), де керував його Історико-філософською секцією, а також очолював (з 1997 р.) Історичне товариство Нестора-літописця у Києві й Експертну комісію з історичних наук Вищої атестаційної комісії України (1996–1997). Його заслуги в організації українського наукового життя відзначені, серед іншого, орденами Ярослава Мудрого V ступеня (2006) та Св. Саака і Св. Месропа (Вірменія, 1998), медалями Михайла Грушевського (НТШ, 1994) і “80 років НАН України” (1998) та Міжнародною премією ім. Антоновичів (США, 1995). Свідченням високого авторитету вченого в науковому світі є його обрання почесним доктором Академії наук Вірменії (2007), почесним членом Російського палестинського товариства (Москва, 1986), Українського історичного товариства (США, 1991), дійсним членом Географічного товариства СРСР (Москва, 1986) й Української Вільної Академії Наук у США (1994).

Ярослав Романович залишив величезну наукову спадщину – понад 1700 публікацій⁶. Причому вони охоплюють не лише українознавчу тематику (від часів Київської Русі й Галицько-Волинського князівства X–XIV ст., діяльності Михайла Грушевського та його історичної школи наприкінці XIX – у першій половині XX ст. до національно-визвольних змагань модерної доби), а й сходознавчі студії, візантиністику, українсько-єврейські й українсько-польські взаємини, дослідження в галузі спеціальних історичних дисциплін, джерелознавства, історіографії, картографії тощо⁷. Його статті, есеї, нариси, розвідки, критичні рецензії й огляди розпорошені в сотнях наукових збірників, часописах і матеріалах конференцій. На сьогодні видано лише невелику частину інтелектуального доробку вченого, найважливішими в якому є праці: “Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV–XIX в.” (Ереван, 1969), “Каменные бабы причерноморских степей: Коллекция из Асканий-Нова” (Вроцлав, 1982; у співавторстві з Едвардом Триярьським), “Україна вчора і нині: нариси, виступи, есе” (Київ, 1993), “Вірменія і Україна/Armenia and Ukraine” (Львів; Нью-Йорк, 2001), “Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури” (Львів, 2006; 2-ге, випр. й доп. вид. – Львів, 2007), “«Учи неложними устами сказати правду»: Історична есеїстика (1989–2008)” (Київ, 2011).

Різдво Христове 2000: Статті й матеріали. – Львів, 2001; Українські землі часів короля Данила Галицького: церква і держава: Статті й матеріали. – Львів, 2005.

⁶ Див.: Дашкевич Ярослав: Біобібліографічний покажчик / Укладач М. Кривенко. – Львів, 2006.

⁷ Свою історіософію вчений виклав, серед іншого, у статтях: *Дашкевич Я.* Дорогами української Клію. Про становище історичної науки в Україні // Україна в минулому. – К.; Львів, 1996. – Вип. 8. – С. 54–63; *його ж.* Постмодернізм та українська історична наука // Українські проблеми. – 1999. – № 1–2. – С. 109–119. Дослідницький доробок науковця частково підсумований у ґрунтовних статтях: *Гирич І.* Від короля Данила до Омеляна Прицака: штрихи до історіографічних студій Ювіляра // *Дашкевич Я.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – 2-ге вид., випр. й доп. – Львів, 2007. – С. 9–26; *його ж.* Ярослав Дашкевич – історіограф новітньої України. Спроба есею // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2008. – Вип. 18. – С. 280–313; *Гирич І., Дядюк М.* Ярослав Дашкевич: кілька штрихів до портрету історика // Там само. – К., 2010. – Вип. 20. – С. 170–179.

* * *

Ярослав Романович Дашкевич відійшов у Вічність 25 лютого 2010 р. на 84-му році життя у своєму скромному помешканні на вул. Зелений. Його велич у дуже промовистий спосіб увиразнили громадська панахида й парастас за упокій душі у приміщенні Товариства охорони пам'яток історії та культури за участі священників Української Греко-Католицької і Вірменської Апостольської Церков. Через два дні, коли у зимовому Львові стояла похмура, незвична для цієї пори року дощова погода, багатотисячна скорботна громада похоронною процесією з храму Пресвятої Тройці до Личаківського кладовища востаннє прощалася з цією Великою Людиною, блискучим Ученим, жертвним Громадянином і великодушним Учителем.

Вічна я йому пам'ять!

Ігор Скочиляс (Львів)

Ярослав Дмитрович Ісаєвич (7.III.1936–24.VI.2010)¹. Високий академічний світ галицької столиці – княжого Львова, а заодно всієї соборної України й цілого всесвіту втратив, услід за Ярославом Дашкевичем, ще одну зірку першої величини. 24 червня 2010 р. опісля 18.00 год. у лікарні помер, відійшовши у вічність, Ярослав Ісаєвич. Завершив свою земну стежину видатний український історик, учень і продовжувач справи патрона наукової установи академіка Івана Крип'якевича, довголітній директор академічного Інституту українознавства його імені, академік Національної академії наук України, голова Національного комітету істориків України. Постає в українській, європейській та світовій історичній науці за останнє півстоліття – відома, знана і авторитетна. До історії української культури увійшов передовсім як непересічний знавець історії книги та друкарства, чий інтелектуальний засяг та енциклопедична ерудиція викликали щирий подив і велику пошану. Вся багатотисячна культурна спадщина людської цивілізації від середньовіччя до сьогодення була під силу Ісаєвичу, бо рідко можна було зустріти вченого, який би мав такий неординарний, такий питомо свій погляд на те чи інше явище, подію чи факт.

Ярослав Ісаєвич народився 7 березня 1936 р. в селі Вєрба Дубнівського повіту Волинського воєводства (тепер Дубнівському районі Рівненської області) у ви-

¹ Біографічні й автобіографічні штрихи з життєпису Я. Д. Ісаєвича див.: Покликання. Ярославу Ісаєвичу – 50 // Жовтень. – 1986. – № 3 (497). – С. 132; Isaievych Yaroslav // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto; Buffalo; London, 1988. – Vol. 2. – P. 356; *Ільницький М.* Ярослав Ісаєвич: історик на тлі доби // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. праць. – Львів, 1998. – Вип. 5. – С. 9–15; *Стеблій Ф.* Ісаєвич Ярослав Дмитрович // Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича АНУ. Наукова діяльність, структура, працівники. – Львів, 2001. – С. 211–212; *Даниленко В. М.* Ісаєвич Ярослав Дмитрович // Енциклопедія історії України: У 5 т. – К., 2005. – Т. 3: Е – Й. – С. 536–537; *Ільницький М.* Історик як покликання // Дзвін. – 2006. – № 3 (737). – С. 133–135; *Онищенко О., Дубровіна Л.* Академік Ярослав Дмитрович Ісаєвич – український історик, культуролог, енциклопедист // Україна: культурна спадщина... – Львів, 2006–2007. – Вип. 15. – С. 7–13; *Ісаєвич Я.* Pro domo mea // Там само. – С. 14–25; *Козирева Т.* Україна попрощалася з Ярославом Ісаєвичем // День. – 2010. – № 112. – 30 черв. – С. 2; *Пришляк В.* Академік // Український тиждень. – 2010. – № 27 (140). – 2–8 лип. – С. 52–54; *Яковенко Н.* Долаючи “підлі часи” // Там само. – С. 55; *Стеблій Ф.* Незабутній літописець України // День. – 2010. – № 134–135. – 30–31 лип. – С. 11; *Середя О.* Пам'яті Ярослава Ісаєвича // Критика. – 2010. – Ч. 7–8 (153–154). – Липень–серпень. – С. 46; *Портнов А.* Історик і його традиція // Там само. – С. 4; etc.